

ІСТОРІЯ С. СТИНА ТОМАШПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ВІД ВИТОКІВ ДО XVIII ст.

Вінницький національний технічний університет

Анотація

У статті висвітлена історія с. Стіна Томашпільського району Вінницької області від витоків до XVIII ст.

Ключові слова: с. Стіна, фортеця, історія, культура, Поділля.

Abstract

The article covers the history of the Stina Tomashpil district of Vinnytsia region from the origins to the XVIII century.

Keywords: Stina, fortress, history, culture, Podillya.

Вступ

Дослідження історії та культури українських сіл мають важливу роль в розумінні минулих часів України. Особливу зацікавленість викликають селища, які зникають під ризиком урбанізації або еміграції населення, після яких історичні пам'ятки та згадки можуть вважатись забутими. Прикладом таких сіл є село Стіна Томашпільського району Вінницької області.

Результати дослідження

Село Стіна, розташоване біля річки Русави, яка є притокою р. Дністер, маючи протяжність 9 км, є унікальною місцевістю Поділля. Територія обмежується гірськими схилами, покритими рослинністю та лісом, і, на думку вчених, потребує статусу природного заповідника, через свою велику історичну цінність, дивовижний живопис, добре збереження української культури та традицій, та 5 гектарами рідкісної рослини «Сон-трава», яка занесена до Червоної книги Вінницької області.

Перші археологічні розкопки на цих теренах були проведені у 1929 р. експедицією Тульчинського музею та академіком С. С. Гамченком, під час яких були досліджені давні поселення мідно-кам'яного віку - енеоліту, які знаходилися північніше від Стіни. Згодом, у 1958 р, розкопки продовжив М. Л. Макаревич і зробив висновок, що всього поселень було чотири та всі вони належать до трипільської культури. Під час дослідження було знайдено: зуб мамонта, кам'яні рубила та сокири, кремінні скребки, ножі, наконечники стріл та велику кількість кераміки з візерунками. Також були знайдені відбитки звичайних та візерункових тканин. Знахідки такого рівня є унікальними не лише для подільської, а й для української археології та етнографії. На думку археологів, ці поселення відносяться до IV-III тис. до н.е.

У наступних історичних епохах не було згадок про село, лише відомості, що два жителі в XVII ст., копаючи яму, знайшли скарб золотих і срібних римських монет чеканки 136 р. н.е., та відомість про 25 золотих та 1 срібну монету, а також декілька цінних речей: срібну обручку з двома ланцюжками, срібний наконечник від паска і розламану навпіл срібну дошку 167 р. н.е. чеканки, які знайшли у 1888 р. [3]. Така знахідка, ймовірно, свідчить про племена черняхівської культури, які й залишили ці скарби (II-V ст. н.е.).

Наступні згадки про історію села були висвітлені істориком Б. Н. Батюшковим. Стіна згадується серед подільських поселень з найстарішими скельними монастирями, заснованими приблизно в XI ст. одночасно з Києво-Печерською лаврою: «основание скального монастыря в с. Стене Ямпольского у., местное предание относит к временам преподобных Антония и Феодосия Печерских... По местному преданию, преподобный Антоний Печерский, следуя с Афона в Киев, продолжительное время провёл у Лядавы, занимаясь подвижничеством и поучением народа. Такое же предание существует и о других скальных монастырях, как например, Бакотском и Стенском» [5]. Згаданий монастир, очевидно, так звана Яланецька скеля - печера, видобана в цільному камені у скелі, що відома під назвою Стінка, яка розташована навпроти Замкової гори.

Перша писемна згадка про Стіну була датована 1550 р., коли вона належала місцевим дворянам Рахновським. Цей рік офіційно вважається роком заснування Стіни. У 1586 р. Рахновський продає Стіну з городищами князю Янушу Васильовичу, племіннику Іллі Костянтиновича Острозького. У 1604 р. село переходить у власність племінниці князя Катерини, чоловіком якої був Томаш Замойський, засновник Томашполя. Саме він укріпив село і перейменував в честь батька Яна Замойського на містечко Янгород. В народі село називали Чорне, але така назва не прижилася. Містечко поступово утвердило себе як невелика і сильна фортеця південно-східного кордону Речі Посполитої. Також під такою назвою село і укріплений замок позначені на мапі України, яку склав у 20-30 роках XVII ст. французький інженер Гійом Левассер де Боплан.

Під час козацько-польських воєн середини XVII ст. село було важливим укріпленим поселенням. На початку 1651 р. польсько-шляхетні війська на чолі з гетьманами Потоцьким і Калиновським порушили Зборівський мир і несподівано напали на Україну. В той час охорону прикордонної зони, розташованої по лінії Ямпіль-Стіна-Шаргород-Красне, несли козацькі війська брацлавського полковника Данила Нечая. Захопивши Красне, Чернівці, Шаргород, 15 тисячне польське військо 3 березня 1651 р. підійшло до Янгорода. Крім козаків, містечко захищали селяни з околиць. Після того, як польське військо наблизилось до села, оборонці почали стріляти. Але, під натиском сил ворога, який переважав в обороні, вони були змушені залишити хутори й долішню частину містечка та відступити у верхню його частину. Ця частина мала сильні природні укріплення, на які важко було видертися. На верху на ворогів очікували стінняни та високі кам'яні стіни, тому жовніри неохоче йшли на приступ і щоразу відкочувались упродовж трьох днів. Історія донесла нам подвиг невідомого німого хлопчика, який, щоб залишити ворожих коней без корму, пробрався в стан ворога і спалив стіжок сіна. Через це Калиновський звелів скарати хлопчика на смерть. Бачачи, що укріплений замок не взяти, військо вирушило на Ямпіль, і, зруйнувавши місто, 6 березня 1651 р. відправилося до Вінниці.

Затримка ворога під Стіною стала в нагоді Івану Богуну. Організувавши оборону, він розбив військо Калиновського 16 березня 1651 р.

Через 20 років після цих подій в щоденнику Ульфіка фон Вердума Стіна названа «людним і дивно забудованим» містом із замком: «Найвища частина... незабудована, вона утворює лише вхід до міста. Її довжина - на відстань пострілу з лука, а ширина така, що поряд може пройти ледве п'ять чи шість коней. Скелі з обох боків неймовірно стрімкі і високі. На кінці височіє замок трикутної форми. Дещо нижче лежить місто, розтягнуте вздовж скелі ще далі вниз, аж до того місця, де скелі дуже круто закінчуються, залишаючи на березі Русави трохи простору для передмість» [3].

Також відомий опис замку зробив у «Книзі подорожувань» турецький мандрівник XVII ст. Евлія Челебі. «... Фортеця стоїть на березі річки. Її цитадель, побудована на крутій скелі, є прекрасною міцною будовою, спорудженою із каменю. За фортечними стінами знаходяться арсенали, пушки, є декілька монастирів із дзвонами. Її нижній посад. Він являє собою огорожену земляним валом і дерев'яним частоколом паланку. Навкруги нього глибокий, обривистий рів, наповнений водою. Посад - великий, і його огинає річка. Так як фортеця ця стоїть на самому кордоні, татарське військо за міські стіни не пустило. А за ними виднілись дзвіниці» [1].

Внаслідок польсько-турецької війни 1672-1676 рр. Поділля і Стіна перейшли під контроль турків. У кінці XVII ст. Стіна спорожніла та втратила своє призначення в обороні, захисні споруди якої згодом зруйнувалися. Протягом XVII ст. містечко перетворилось на село - низку хуторів, які стінняни називали Одаї, запозичивши це слово з молдовської мови. Господарі хуторів орендували землю у

багатих магнатів. Від князів Любомирських село перейшло до Собанських і було знову перейменовано в Янгород. Але до наших часів збереглася назва Одая як назва урочища, розташованого поблизу села. Цю місцевість також ще називають Пентюкові садки, тому що вона тісно пов'язана з родом Пентюків. У 1775 р., коли Катерина II розігнала Запорозьку Січ, декілька козаків разом з сім'ями рятувалися втечею. Вони пробиралися вночі, плануючи оселитися за Дунаєм, але через обмежену кількість харчів та страх зустріти турків вирішили зайняти землі, де їх не знайдуть: «І вони вкривалися за лісами, вибирали собі такі місця, щоб там була сажавка, щоб риба навіть водилася. І тут по ярах козаки розподілилися. Був Гуньки Ярок, там був Западного...» [2]. Наведені факти мають безсумнівний історичний інтерес. Це колоритна сторінка формування Стіни кінця XVIII ст., коли наголос переноситься з Замкової гори на хутори - Одаї.

Проте у XVIII ст. стінянський замок все ще продовжував відігравати важливу роль укріпленого і опорного пункту. Як фортеця він є на атласі Брацлавського воєводства, складеному в 1772 р.

В 10-му томі «Словника географічного Королівства польського і інших країв слов'янських» та в інформації від старожилів розповідається про козака Стефана Нечая. Небіж Данила Нечая, який в 1651 р. перебував з побратимами в селі і захотів на Замковій горі в фортеці побудувати собі будинок, але під час будівництва фундаменту знайшли ікону святиителя Миколая. Після цієї знахідки Нечай звелів побудувати замість будинку церкву. Вона досі збереглася як Миколаївська церква. Перебудували церкву у 1843 р., замість трьох куполів залишили один, а ікону святиителя Миколая після будівництва повісили на вхідні двері. Про скарби Стіни відомий археолог Євфимій Сіцінський у своїй книзі «Археологічна карта Подільської губернії» за 1906 р. написав, що мешканці часто знаходять срібні і мідні вироби, шматки свинцю, стріли та зброю [4].

Висновок

Стіна має багату та значиму історію, яка важлива не тільки для культури Поділля, а й для культури України, починаючи зі знахідок чотирьох поселень трипільської культури, які дали нам нові знання побуту давніх племен та закінчуючи битвами та велику цінність історії часів козацької доби. Історія та культура с. Стіна Томашпільського району Вінницької області актуалізують значимість та важливість збереження сіл, що зникають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Дзира Я. Евлія Челебі (Evliya Gelebi) та його «Книга подорожувань» // Енциклопедія історії України: Наукова думка, 2005. 672 с.
2. Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі) / Вінницький обласний центр народної творчості. Вінниця, 2003. 224 с.
3. Сварник І. Україна очима іноземця. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672 ... через королівство польське ... // Жовтень. 1983. 100 с.
4. Сецинский Е. И. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI Археологического Съезда в Киеве. 1901. 354 с.
5. Томашпільщина: ювілейний збірник / упор. Сікал О.В. Вінниця: Книга-Вега, ВАТ «Вінницька обласна друкарня», 2008. 200 с.

Романюк Дмитро Олександрович – студент групи ЗКН-21б, факультет інтелектуальних інформаційних технологій та автоматизації, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: sasha.romanyuk.2017@gmail.com

Науковий керівник - Сідлецька Тетяна Іванівна, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри суспільно-політичних наук, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: sidletska79@gmail.com

Dmytro Romaniuk – student of group 3CS-21b, Department of Intelligent Information Technology and Automation, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: sasha.romanyuk.2017@gmail.com

Supervisor - Sidletska Tetiana I., Candidate of Art Criticism (Ph.D.), assistant professor of Social and Political Sciences Department Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: sidletska79@gmail.com